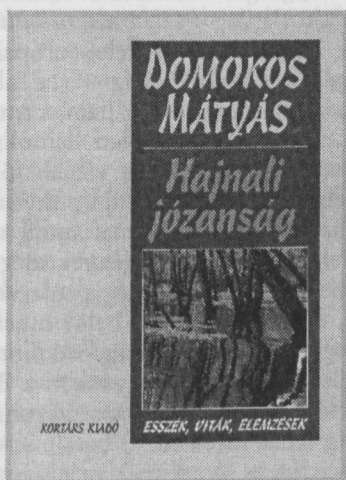

„Az írás szava – az élet szava”

DOMOKOS MÁTYÁS: HAJNALI JÓZANSÁG

Aligha kell, aligha szükséges a most hetvenéves Domokos Mátyás e legfrissebb tanulmánykötetének a címét – e Kosztolányi-parafrazist – értelmezni, magyarázni. Inkább egy pár évvel korábbi – 1994-es – kötetének a címére utalnánk vissza, amely igazából az egész eddigi pályáját jellemezte – és jellemzi: „Mondtam a magamét.” Igaz, hogy ezt a póre megnyilatkozást inkább csak az e kötetbe foglalt „jegyzetek” megszületése magyarázataként kapjuk, okként pedig a sajátos – a kilencvenes évek eleji – történelmi légkör ösztönző-ingerlő kihívásaira történő reagálási kényszert – és *kedvet* – említi elsősorban. Úgy hisszük azonban, hogy ez a *beszéd* – hogy saját szavainak a fényét fordítsuk őfeléje is – „a szókimondó nyílt beszéd erkölcsi bátorsága” Domokos Mátyás egész kritikusai, szerkesztői, irodalomtörténeti pályáját is bevilágítja. Ez a pálya több mint négy évtizedes, nagy ívű vonulat, és ha csak a megjelent műveinek az egymásutánosságát vesszük szemügyre, akkor is több mint két évtizedet láthatunk.

Mennyire egybecseng például a már említett „jegyzet”-kötet címe a legelső, az 1977-ben napvilágot látott tanulmánykötetének a címével: *Ugyanarról – másképpen*. Hát igen, éppen ez a „*másképpen*” az a nagy újdonság, melyet Domokos Mátyás a magyar irodalomtörténeti és kritikai „mezőnyben” (néhány, nem túl számos társához hasonlóan) az utóbbi évtizedekben képviselt. Mert hiszen már ebben a legelső tanulmánykötetében is ciklust rendez *Vita* összefoglaló cím alatt. És közül például itt egy tanulmányt Németh László *Sorskérdések* című, megjelenésre váró, de meg nem jelentethető könyvkéziratáról, melyben szinte kihívó módon exponálja a Németh-életmű minden bizonyonnyal (és mind a mai napig) három leginkább kényes („neuralgikus”), minthogy a legtöbbet bírált és támadott témavariációját: „1. A faj fogalma, a faji kérdés. (...) 2. Marxizmus és szocializmus. (...) 3. (...) amit a két háború közti közírás jobbról és balról egyaránt az úgynevezett 'zsidókérdésként' pertraktált.” S Domokos Mátyás – még 1976-ban – mindhárom kérdésről valóban *másképpen* szól: abszolút tiszta, meggyőző érveléssel adja meg – történelmi kontextusba ágyazva – ezeknek az „idült vádpontok”-nak (ahogyan Németh László nevezte egyiket-másikat) tartalmát, magyarázatát. (Persze, teljességgel hiábavalóan, mind a mai napig, hiszen az éppen uralkodó eszmék fő vonalszövegetői változatlanul kitartottak és kitartanak a saját jól

Kortárs Kiadó
Budapest, 1997
370 oldal, 850 Ft

működő és fölöttébb praktikus rögeszméik mellett –, e kérdésekben is.)

A pálya egészére visszautalva és visszavetítve

is igaz tehát Domokos Mátyás e mostani kötete első ciklusának a címe: *Ellenszélben*. S ha már címek és alcímek szemlészésénél tartunk, ide kívánczik még az is, hogy az *Átkelés, áttűnés* című kötetéből is kiemeljünk egyet: *Önismeret és helyzettudat*. Mert hiszen ez lehetne a *Hajnali józanság* (nemcsak az e címmel is összecsengő) tanulmányainak, esszéinek is a legtömörebb jellemzése, illetve szerepe és „funkciója”.

Itt van mindjárt az újra és újra kielevezett művita a népi irodalom és a népi mozgalom korabeli és mai megítélése körül. Domokos Mátyás – egy interjúban – nemcsak hogy tagadja a »'populizmus' használatának a jogosultságát«, hanem egyenesen – s milyen igaza van – »tudatosan kútmérgező szándékú manipulációnak« tartja a »'populizmus' kifejezés alkalmazását a magyar népi mozgalomra.« Szinte minden kényes pontot és agyonkoptatott fogalmat újra szemügyre vesz itt a szerző, széles skálájú érvkészséggel, a tények hosszú sorának a felsorakoztatásával. Antiszemitizmusról, faji kérdésről, alkuról és kompromisszumról, és arról is, hogy nemcsak a már Fülep Lajos által is ostromozott *nemzeti öncélúság* létezett és létezik, de ugyanígy létezik „és mérgez az etnikai öncélúság, a zsidó öncélúság, a klerikális öncélúság vagy az osztályharcos bolsevik öncélúság” is. Elegánsak és a kivételesen gazdag tudásanyag meglétéből adódó biztos pozícióból megfogalmazott válaszok ezek végig – és még az „éles”, sőt indiszkrét helyzeteket, pillanatokat teremtő riporter fogások sem hozzák ki a sodrából.

Pontosan érzékeli azt is Domokos Mátyás,

hogy a hamisítások mellett (illetőleg azokkal együtt) leginkább a *felejtések*, különösképpen a mesterséges felejtések, azaz a fe-

lejtetések mennek neki az agynak és bomlasztják a leghatásosabban az értelmiség (és hát persze a nemzet) önismeretét és helyzettudatát. És ez történik ma már a népi mozgalom hajdani legnagyobbjaival (vagy ha mégis szóba kerülnek a manapság uralkodó eszmék fénytörésében, akkor „alibi jobboldalisággal keverten” látszanak, illetőleg tüntetődnék fel), de a nem is oly rég még éppen hogy csak megtűrt Bibó István-i életmű leginkább karakteres vonásaival, vonulataival is.

Domokos Mátyás szemében Bibó István is „idea-ember” (e Németh László-i fogalom *átvétele* és áthagyományozása aligha véletlen itt), amennyiben 1956 forradalmas napjaiban egy sehol sem létező ideális társadalomhoz közeli magyarországi távlati fejlődési irányt képzelt el mint lehetséges, mint megvalósítható politikai programot. Egy olyan *szocialista* társadalmi rendet (akárcsak Németh László), amelyben nincs proletárdiktatúra, ámde amelyben a demokratikus szabadságjogok nem tartalmazzák „az úgynevezett gazdasági szabadságot, a kizsákmányolás szabadságát”. Domokos Mátyás is idézi – és talán éppen ez a kulcsa a manapság „prolongált Bibó-felejtés”-nek – Bibó István pontos diagnózisát arról, milyen katasztrófával fenyeget a „szabad vállalkozás technikájának” gyakorlatilag *korlátozás nélküli* bevezetése a felkészületlen kelet-európai népek életében. Gyakorlatilag – írta Bibó – „a szabad vállalkozás, a jogállam, s amennyiben van, a népképviselői demokrácia intézményei igen könnyen válnak földesurak, pénzemberek és korrupt politikusok bábjátékává. Olyan folyamat indul tehát meg, melynek során a szegények még szegényebbek, a gazdagok még gazdagabbak lesznek, s belátható időn belül nincs kilátás, hogy ez a folyamat megforduljon”.

Aligha kell, ugye, magyarázni a Bibó-felejtés ok-erőit a mai Magyarországon.

Amíg tehát itt(és most) hatalmi-politikai aspirációk és az ezeknek már ténylege-

sen is működő mechanizmusai gátolják a Bibó-örökség teljességének a vállalását, Ilyés Gyula felejtését a kínosan kellemetlen „kognitív disszonancia” (ahogyan ezt az állapotot a szociálpszichológia nevezi) feloldásának a vágya motiválja. „Annál indulatosabban, minél lángolóbb szavakkal dicsérte őt *akkor*, ugyanazért: a 'becsületes alku lehetőségének' illuzionistáját taposva most jó mélyre tudatalattinkban az illúziótlan megalkuvások népének kollektív rossz lelkiismerete.” A „hajnali józanság óráiban” továbbá még arról is eltűnődik Domokos Mátyás, hogy vajon: „Ki kit árult el? S ki kit követett? S ha igen: szívünk, egykori költő-barátunkkal, szegény Yorickkal szólva, miért csak 'titokban hűségeskedik'? Vagy most megy végbe, olajozottan az *igazi*, a jóvátehetetlen hitszegés?” Kemény szavak, dermesztően kemény szavak. S nem kevésbé azok a viszonylag még ép erkölcsű olvasó számára – a mindennapok politikai, szellemi stb. magyar valóságának ismeretében – az eléggé egyértelműen megfogalmazható válaszok sem.

Amitől Bibó István annyira tartott 1956 forradalma alatt (is) – az ma már cáfolhatatlanul nyers valóság Magyarországon: annak rendje és módja szerint megtörténtek, illetőleg elvégeztettek: gazdaságban, politikában, közigazgatásban, oktatásban, egészségügyben, közművelődésben, tudományban, kultúrában –, mindeütt. Az élénk pottyant látszólagos szabadság bűvkörében hamar kialakultak és megkezdték működésüket a fontos és hasznos igazodási központok, a magyar szellemi élet masszívan polarizálódott, a *továbbra* is állami mecénatúra továbbra is (ha már nem is tilt) támogat és (meg) tűr. „Az elmúlt évtizedek mérge” tovább hat. Az irodalomban például a Németh László-i „szorongó tájékozatlanság” valóságismertetre sarkálló érzését „az esztétika álcáhalójában megjelenő manipulatív elméletek terrorjának – és terrorjankóinak – hatására mindjobban kezdi felváltani az élet-

tel való találkozás katartikus élményének keresése helyett a művi sükettség, a tettezett vakság és a sunyítás, a lapítás a keserű valóság tényei előtt.” És attól is joggal tart Domokos Mátyás, hogy „az itteni világ, a magyar világ realitásait és gúzsait” már ismét nem kívánatos megismerni, tehát nem is ildomos föltárni és közzétenni. Ezen túlmenően – visszamenőleges érvénnyel is – pusztító felejtés és értékdegradálás fenyegeti azokat a szellemi javakat, amelyekben a magyarság „önazonossága rejlik, szellemi és erkölcsi kohéziója, ami egyszerre összetársadalmi, nemzeti és individuális érték.”

A legjobban ismert vizsgálódási tere-num Domokos Mátyás számára természetesen az irodalom, például a magyar irodalomtörténet- és elmélet legújabb divatos tendenciái. Eseményszámba ment például néhány évvel ezelőtől őszintén kőkemény vitája Kulcsár Szabó Ernővel, pontosabban az ő nevével (is) fémjelezhető új értékrend-alkotás kísérletével, illetőleg azzal a nyelvezettel szemben, amely – nyilvánvalóan – nemcsak az érdeklődők szélesebb körét zárja ki eleve az esetleges együttgondolkodásból, de olykor magát a szűkebb szakmát is elbizonytalanítja (és bizonytalanságban tartja). Ugyanis könnyen találhatja magát a maradisággal, provinciális konzervatizmussal és más egyéb dehonesztáló minősítéssel megbélyegzett helyzetben avagy a *pálya* széléhez szorítottan az a szakmabéli, akinek egészen más a fölfogása, érvrendszere, világképe a magyar irodalom múltjáról, jelenéről (netán a jövőjéről).

Világosan és józan egyszerűséggel fogalmaz –

itt is – a szerző, amikor például azt nyomtatékosítja, hogy az irodalmi „paradigmaváltás” hangoztatása „áltudományos manipuláció”, minthogy minden időben és bármely időben annyi „paradigma” létezik egyszerre, „ahány eredeti tehetség fellép egy adott korszak történetében. (...) A paradigmaváltás hangoztatása ezópusi beszéd.

Az ideológiai hegemoniatörekvések erőszakos-terrorisztikus igénybejelentésének a takarója (...) A kérdés (...) nem az, hogy *mi mit ér*, hanem hogy *ki kit győz le*. De hát ez már volt egyszer”.

Kötetének további – nagyobb – részében Domokos Mátyás elsősorban éppen arról szól, hogy „mi mit ér”. Szabó Lőrinc, Németh László, Illyés Gyula, Weöres Sándor, Nemes Nagy Agnes, Pilinszky János, azután Szentkuthy Miklós, Mándy Iván, Örkény István, Tózsér Árpád – és tovább: Cholnoky László, Tandori Dezső, Gion Nándor, Baka István. Gazdag, színes, igazán széles spektrumú *értékvilág* rajzolódik ki ezekből az esszékből: valóban, ahány igazi tehetség – annyi „paradigma”. (És akkor még nem is szóltunk az úgyszintén feltűnést keltett kritikájáról, amellyel a *Hét évszázad magyar költői* című kötetmonstrumot illeti, egészen pontosan azt a szemléletet – „paradigmaváltás” itt is? –, amely csak azért, hogy markánsan jeleníthesse meg a *fő* szerkesztő egyéni ízlését, alaposan „korrigálta” a – különösen a 20. századi – magyar költészetnek szakmai közmegegyezésen nyugvó értékrendjét.)

Fölfedezésszámba megy továbbá az is, amit Németh László *Bűn* című regényében mutat meg Domokos Mátyás. Eleddig ugyanis ennek a műnek mindig csak a „szociális lelkiismereti” vonulatára esett reflektorfény, most viszont arra is, hogy mindkét főhős életérzése voltaképpen (a modern civilizáció körülményei között még inkább kiérződő) ontológiai-metafizikai alapképlet: „az otthontalanság didergő érzése (...) a század egyik tömegélménye (...) Lajos sorsában a metafizikai pillanat: az otthontalanság tényének szociális végzete hat, az úréban pedig az erkölcsi erő-

tesztítés kudarca.” Íme tehát a regényíró Németh László modernsége, mégpedig a mindeddig kevésbé jelentősnek tartott regényének a tükrében.

A „költészet igazsága”-t pedig – többek között – abban a Nemes Nagy Agnes-i paradoxonban ragadja meg Domokos Mátyás, amely szerint „a modern vers homálya a kifejezés világosságára való törekvés tudatos következménye” – minthogy a költészetnek „elemi kötelessége, hogy megostromolja a kifejezhetetlent, megpróbálja artikulálni, foghatóvá tenni a nem mondhatót”.

Igazában (és természetszerűleg) mindig is az *egyetemesre* utaló, az emberi nem ősien azonos léthelyzetére kérdezést, az abban való gondolkodást és szenvedést keresi és mutatja meg Domokos Mátyás ebben az esszékötetében szinte valamennyi általa kiszemelt alkotóban, illetve alkotásban és életműben. Tózsér Árpád költészetéről szólva – többször is visszatér hozzá ebben a kötetében – kitér a szlovákiai magyar irodalom „én-tudat” hiányára is. Tózsér érzi, „az irodalom autonómiája – nem kizárólagosan az irodalompolitika függvénye, hanem a teremtő fogyatékoságok felismerését szolgáló belső szabadság lehetősége is (...)”

S mint gondolkodó, teremtő embernek, Domokos Mátyásnak is hiánytalanul megmutatkozik ez a belső szabadsága: a *Hajnali józanság* nemcsak személyességével, színes szellemességével és okosságával tűnik ki, hanem – a manapság oly ritka – kendőzetlen őszinteségével és *szabad* gondolkodásával is.

Monostori Imre